

С. І. Тодорюк,
аспірант, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕКОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

S. Todoruk,
graduate student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ECOLOGICAL PERSPECTIVES IMPLEMENTING THE CONCEPT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Розглянуто причини недостатнього рівня агроекологічної безпеки, окреслено стан та напрямки агроекологічних дій. Сформовано принципи природокористування в аграрному середовищі, запропоновано перспективи застосування регіонально-територіальних принципів у системі аграрних відносин.

Causes of insufficient agroecological security has been considered, the status and trends of agri-environmental actions has been outlined. Principles of nature using in the agricultural environment has been formed, prospects of regional-territorial principles in the system of agrarian relations has been offered.

Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, екологічна ситуація, складові екологічного навантаження, аграрне середовище.

Key words: agrarian sector, sustainable development, environmental situation, components of environmental stress, agricultural environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Практична реалізація концепції сталого розвитку та її дієвість на державному рівні в цілому, зокрема щодо аграрного сектора України, потребує пошуку інноваційних підходів (у поєднанні з відомими, "класичними" методами ведення вітчизняного аграрного господарювання) та відповідних регуляторних механізмів забезпечення. Не зважаючи на окремі позитивні зрушення, які відображають загальні підходи до адаптації всесвітньої стратегії сталого розвитку в Україні — створена Національна комісія сталого розвитку України, розроблено Цілі розвитку тисячоліття, прийняті або доповнені окремі законодавчі та нормативно-правові акти — недостатньо активно проходить практичне втілення затвердженої Концепції національної екологічної політики та сталого розвитку населених пунктів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення проблем та перспектив реалізації концепції сталого розвитку суспільства в цілому та окремих секторів зокрема в останні роки висвітлюється у працях іноземних та вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили О. Бородіна, З. Герасимчук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Л. Мельник, П. Олдак, В. Прадун, В. Трегобчук, О. Шубравська, О. Віленчук, В. Русан, М. Щурик та ін.

Незважаючи на широкий перелік авторів, проблема забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора остаточно не вирішена, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. Особливо це стосується екологічних перспектив сталого аграрного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є окреслення основних складових екологічних навантажень у системі вітчизняного аграрного господарювання та перспектив екологічного відтворення в рамках запропонованої концепції сталого розвитку аграрного сектора економіки України.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Причини недостатнього рівня агроекологічної безпеки України стосуються різних аспектів — загальноекологічних, соціальних, економічних, організаційних, технічних, технологічних тощо. Найбільш важливими, на нашу думку, для аграрного сектора є такі, як:

- значна кількість різномасштабних екологічних навантажень та загроз, окремі з яких діють постійно, інші — мінливі, нестабільні;
- трансформаційні зміни форм та умов аграрного господарювання;

Таблиця 1. Складові екологічних навантажень у системі вітчизняного аграрного господарювання та перспективи екологічного відтворення

Стан та напрями агроекологічних дій	
Теоретичне обґрунтування	Практичне забезпечення
<i>Стан та перспективи аграрного природокористування</i>	
- Екологічні проблеми землеробства – техногенне забруднення та ерозія ґрунтів; - забруднення гідросфери внаслідок нераціонального водоспоживання в сільському господарстві та забруднення наземних / підземних вод; - екологічні навантаження рослинництва – впровадження монокультур, зменшення природного біорізноманіття; - небезпеки ведення системи тваринництва внаслідок дисбалансів видів та порід тварин, хімізації кормової бази	- Ґрунтозахисне землеробство, протиерозійні заходи та відтворення родючості ґрунтів; - раціональне водокористування під час зрошування; - відтворення оптимального екологічного стану поверхневих та ґрунтових вод; - оптимальна структура агроландшафтів; - ефективне поєднання природних та аграрних екосистем; - підвищення продуктивності тваринництва на засадах селекції - адаптовані породи тварин; зростання культури тваринництва
<i>Форми та методи аграрного господарювання</i>	
- великі господарства – агрохолдинги з інтенсивним веденням аграрного господарювання – землеробства, рослинництва, тваринництва; - фермерські та інші господарства (різні за величиною, чисельністю працівників); - господарства населення	- розробка масштабних екологічних проектів та природоохоронних заходів щодо зниження рівня небезпек на основі екологічного управління; - раціональне використання природного ресурсного потенціалу територій; - разом із основними видами діяльності розвивати сферу надання екологічних послуг

Розроблено автором.

— окремі порушення культури землеробства, принципів ведення та агроекологічного відтворення рослинництва, тваринництва;

— проблеми розробки оціночних критеріїв відповідності аграрної сировини та продукції стандартизованим вимогам, сертифікаційного підтвердження якісних параметрів, зокрема екологічних;

— розрізненість прийняття екологічних рішень та низька дієвість екологічних реформ на рівні окремих регіонів та аграрних підприємств як суб'єктів господарювання тощо.

У відповідності до зазначених аспектів нами проведено порівняльний аналіз існуючих в Україні агроекологічних проблем та окремих практичних дій щодо їх подолання, що є першоосновою для подальших змін розвитку аграрного сектора на засадах сталого розвитку та прийняття конструктивних рішень у даному стратегічному напрямі (табл. 1).

З метою практичної реалізації концепції сталого розвитку нами пропонуються нові підходи до культури природокористування в сільському господарстві України, в основу якої слід покласти такі пріоритети:

— економічно доцільним є лише те, що екологічно безпечне (що відображає зокрема сучасні європейські підходи) як для довкілля, так і для споживача ресурсів;

— оптимальне використання усіх взаємозв'язаних ресурсів — природних, техногенних, управлінських, інформаційних тощо, задіяних до системи аграрного господарювання з позицій екологічного менеджменту;

— ефективна взаємодія еколого-економічних і соціальних констант ведення сільського господарства, розширення сфери надання (основних та додаткових) та відтворення необхідних параметрів подальшого прогресивного аграрного розвитку на засадах екологічних динамічних констант;

— впровадження нових форм та методів аграрного господарювання, їх ефективне поєднання з традиційними; так розвиток альтернативного сільського господарства як екологічно досконалого слід поєднувати з інтенсивним веденням, зокрема рослинництва.

Такий підхід визначає необхідність реформування аграрних відносин в Україні в русло необхідних екологічних констант. Йдеться про підвищення дієвості національної екологічної доктрини в цілому, зокрема в системі аграрного господарювання, забезпечення та поєднання еколого-економічних реформ у державі на рівні окремих складових — сільське господарство, переробні галузі, промисловість,

транспорт, торгівля, соціальна сфера тощо в єдине русло екологічної умовиваності та відповідальності (рис. 1). Для прикладу, єдиними є екологічні проблеми, пов'язані з техногенним забрудненням атмосферного повітря, водного середовища, літосфери, зокрема ґрунтів, не зважаючи на різні причини, джерела та шляхи потрапляння в зазначені природні середовища небезпечних контамінантів.

Використання різних видів ресурсів в аграрному середовищі повинно бути екологічно обґрунтованим із урахуванням різноспрямованих чинників абіотичного, біотичного та антропогенного походження. Так, природно-кліматичні умови впливають на склад і продуктивність агроекологічних систем та окремих їх компонентів — видових агрокультур та агроландшафтів у цілому, трав'янистих фітоценозів, лісів тощо. Це слід враховувати при формуванні регіональних програм розвитку сільського господарства, зокрема із урахуванням зміни клімату (ефект потепління). Важливим у даному контексті є також екологічна культура суспільства, що є одночасно мірилом екологічний дій суспільства та індикатором перспектив подальшого розвитку, зокрема система аграрного господарювання.

Нові підходи до культури природокористування в аграрному середовищі — споживання з одночасним відновленням природно-ресурсного потенціалу, на нашу думку, слід реалізовувати на основі принципу оптимальності. Реалізація цього принципу в аграрному господарюванні повинна корелювати з поняттям екологічного оптимуму як найбільш сприятливих умов для життєдіяльності організмів у цілому або проходження окремих процесів. Для аграрного середовища важливим є формування таких підходів, які, з одного боку, дозволять розвивати "продукуючу" сторону господарювання — створювати сукупний аграрний продукт і забезпечувати суспільні потреби в сільськогосподарській продукції, з іншого боку — так проводити діяльність, щоб використання ресурсів було в межах господарської необхідності з одночасними екологічними "поверненнями". Авторські пропозиції реалізації зазначеного відображено в таблиці 2.

Державне регулювання як система заходів екологічного спрямування розвитку національної аграрної системи за принципами оптимального природокористування повинно формувати взаємодоповнюючі екологічні, економічні, соціальні підходи. Нами пропонуються стратегічні бачення й тактичні дії на різних рівнях прийняття екологоспрямованих рішень:

— періодичне (за необхідністю) проведення незалежних, науково обґрунтованих екологічних експертиз стану навколишнього природного середовища — моніторинг атмосферного повітря, природних водойм, ґрунтів з метою складання екологічних прогнозів і вироблення рекомендаційних рішень як на рівні країни, так і в межах локальних масштабів, оскільки окремі екологічні загрози та екологічні навантаження в Україні в цілому, зокрема в аграрній сфері продовжують зростати;

— заборона технічних й технологічних відхилень від проектів (нових аграрних об'єктів, процесів) на шкоду довкіллю, суворе дотримання встановлених норм та нормативів щодо використання тих чи інших ресурсів, поводження з відходами тощо;

— розроблення природоохоронних заходів протидії та попередження небезпечних екологічних явищ у системі аграрного господарювання України за рахунок збільшення державних преференцій, фінансування, кредитування, системи лізингу тощо;

— підвищення умотивованості екологічно досконалої діяльності в сільському господарстві як соціально важливої у формі економічних, соціальних, моральних стимулів;

— активізація загальної екологічної освіти в школі, екологічного виховання населення за допомогою різних комунікаційних технологій та засобів, зокрема Інтернет-ресурсів;

— врахування громадської думки при вирішенні ключових питань, які стосуються будівництва або подальшої експлуатації потенційно небезпечних агроекологічних об'єктів тощо.

Необхідним є бачення перспектив покращання екологічного стану аграрної сфери та пріоритетів агроекологічної політики держави в контексті удосконалення взаємодій між природним та антропогенним середовищем, виведення їх на рівень збалансування, що і є основою практичної реалізації концепції сталого розвитку. З цією метою слід по-іншому підійти до вирішення екологічних проблем, які з певною періодичністю виникають у системі аграрного господарювання. Важливо не лише долати окремі екологічні наслідки — тотальні та локальні забруднення, викиди отруйних речовин, збільшення кількості та стійкості шкідників внаслідок порушення правил агротехніки, агрохімії в культурі ведення землеробства, рослинництва, тваринництва, а попе-

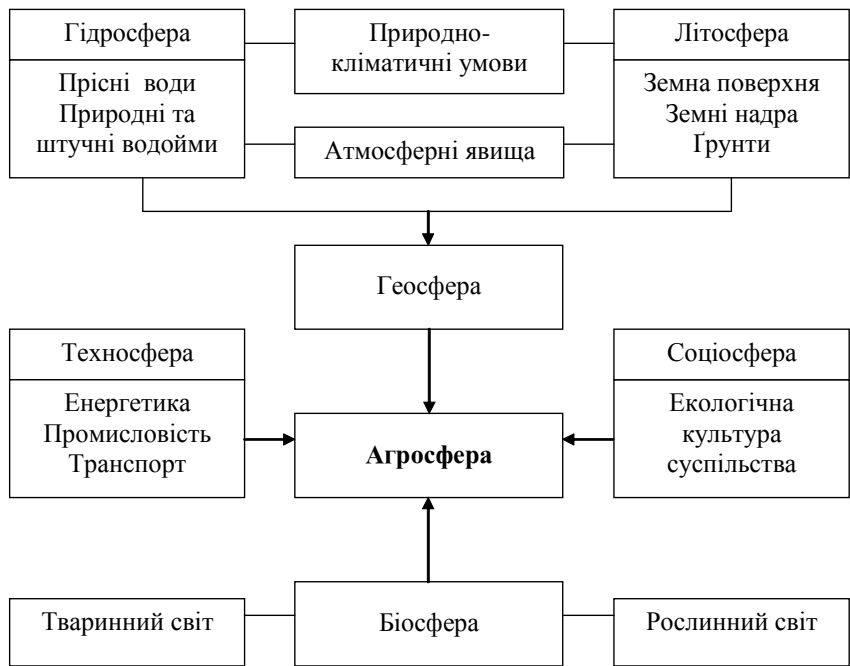

Рис. 1. Взаємозалежні складові розвитку аграрного середовища

Розроблено автором.

реджувати виникнення небезпечних екологічних ситуацій з використанням таких сучасних інструментів, як динамічне моделювання, екологічний аудит, екологічний менеджмент, екологічний маркетинг, екологічне право та інших.

В основі використання зазначеного інструментарію в аграрному господарюванні слід реалізовувати принципи системного підходу — напряму методології наукового пізнання, в основу якого покладено дослідження об'єкта як системи, в якій розкривається його цілісність, виявляється різноманітність типів зв'язків і зведення їх в єдину цілісну картину. Перевагою цього методу є те, що він, з одного боку, дозволяє використовувати спеціальні методи різних галузей аграрної науки, а з іншого — застосовувати якісні характеристики, оцінки і методи інших наук, зокрема екології, біології, географії, економіки, соціології, психології тощо; при цьому необхідність їх використання потребує в кожному випадку спеціального обґрунтування. Це дозволить повному підійти до розуміння розвитку аграрного середовища як динамічної системи та використовувати знання й методи цих наук для побудови узагальнюючих агроекологічних моделей, що максимально відображатиме дію різноспрямованих факторів, враховуючи взаємозв'язки й взаємодії

Таблиця 2. Принципи природокористування в аграрному середовищі

Оптимальне природокористування	Неоптимальне природокористування
<i>Використання й переробка природних ресурсів</i>	
Високоєфективне аграрне господарювання із залученням необхідної кількості ресурсів	Вичерпуються (або змінюються властивості) різних видів ресурсів, зокрема природних — біологічних, кліматичних, мінеральних тощо
<i>Використання й охорона природних умов життя</i>	
Не відбувається різких змін природно-ресурсного потенціалу. Підтримується (в окремих випадках підвищується) продуктивність природних об'єктів або комплексів	Погіршується використання природних об'єктів в цілому та їх окремих функцій — рекреаційних, естетичних, оздоровчих
<i>Зміни екологічного балансу природних систем</i>	
Підтримується продуктивність природних комплексів — екосистем різного походження та рівня складності, що є основою до відновлення природної рівноваги	Порушується рівновага біоекологічних систем, довкілля втрачає здатність до саморегулювання — самоочищення, самовідновлення

Розроблено автором.

Таблиця 3. Перспективи застосування регіонально-територіальних принципів у системі аграрних відносин

Регіональні принципи управління аграрним господарюванням	Територіальні принципи ведення аграрного господарювання
Прийняття спільних рішень та агроекологічних ініціатив щодо інтегрального еколого-економічного районування, прогресивного розвитку сільськогосподарських регіонів як суб'єктів комплексного управління	Єдині проекти, що спрямовані на агроекологічне відродження (оновлення) та перспективність окремих територій та акваторій за рахунок посилення умотивованості – економічної, соціальної, морально-психологічної
Розвиток макрорегіональних утворень – агропромислових кластерів як географічно концентрованих й управлінсько взаємопов'язаних підприємств, важливих для конкуренції та економічного зростання в діяльності аграрних підприємств, зокрема тих, що працюють в умовах депресивних територій	Застосування кластерних технологій збалансує розвиток сільських територій, дозволить створити нову інфраструктуру в сільській місцевості – збільшення кількості робочих місць, розширення надання основних й додаткових послуг, зокрема у формі екологічно чистого господарювання, розвитку зеленого туризму тощо
Узгоджені підходи до управління природокористуванням на регіональному рівні, що базуються на єдиних екологічних цінностях з одночасними акцентами на особливостях та функціях територіальних екосистем	Спільні природоохоронні заходи у формі оптимізації ландшафтів – природних й аграрних в єдині комплекси з досконалою структурою, прогресивним розвитком, естетичною досконалістю

складових реальної ситуації та дозволить ефективно управляти аграрними об'єктами / процесами.

Для практичного втілення екологічних ініціатив щодо природокористування та агроекологічних трансформацій ми пропонуємо регіонально-територіальні принципи як комплексну основу механізмів сучасного управління та ведення вітчизняного аграрного господарювання з позицій агроекологічної збалансованості, що найбільшою мірою відображатиме стратегію сталого розвитку. На нашу думку, зазначені принципи, не зважаючи на спільну спрямованість, будуть мати окремі відмінні ознаки й "ситуативні" сфери цільового застосування (табл. 3).

Перспективність регіонального розвитку слід пов'язати з новими інтеграційними підходами до існуючих основ економічного районування на рівні економіки України в цілому. Для прикладу, вітчизняними економістами пропонуються нові проекти, зокрема бачення просторово-інституційної структури у формі просторово-економічних мереж як основних одиниць нових економічних районів країни [1].

Щодо аграрного середовища, важливим з позицій екологічного вдосконалення соціально-економічних відносин, на нашу думку, є вміле поєднання регіональних стратегій і територіальних рішень як двох взаємодоповнюючих компонентів у системі аграрного господарювання. Оновлені регіональні підходи дозволять розробити адекватні сучасним вимогам (зокрема щодо екологічних викликів) методи регулювання. Територіальні принципи будуть механізмами практичної реалізації агроекологічних ініціатив, пов'язаних із природокористуванням та природовідновленням. Тому необхідно на сучасному етапі розвитку аграрної сфери знайти вірні управлінські рішення в межах аграрної політики держави, регіону з обов'язковим урахуванням територіальних особливостей. Йдеться про різноманітне використання екологічного менеджменту як важливого інструментарію управління. Єдина державна аграрна політика, на якій будуються відносини держави і товаровиробників, у регіонах повинна коригуватися з урахуванням місцевих (територіальних) особливостей і можливостей розвитку сільського господарства в умовах реальної природно-кліматичної ситуації та окремих агроекологічних дій.

Прикладом зазначеного є можливості корегування бізнес-планів або спеціалізації аграрних господарюючих суб'єктів з метою реалізації цільових екологічних програм у таких формах:

- збільшення територіального біорізноманіття — кількості (або площ існуючих) природних угідь: пасовищ, луків, посадок, лісів тощо;
- ведення органічного або екологічного господарства як основний пріоритет господарювання;

— виведення з сільськогосподарського обороту (за потребою) екологічно небезпечних об'єктів, зокрема еродованих земель, забруднених територій для їх відновлення.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі запропонованих принципів та механізмів екологічного регулювання в системі аграрного господарювання можливим буде ефективне використання природно-ресурсного потенціалу із залученням як внутрішніх, так і зовнішніх резервів, підвищення дієвості управлінських рішень, умотивованості принципів та результатів роботи вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, що дозволить формувати збалансовані параметри в різноманевій реалізації концепції сталого розвитку аграрного сектора України.

Література:

1. Шульц С.Л. Еволюція парадигми районування та її модернізація в умовах реформування просторово-інституційної структури економіки України / С.Л. Шульц, М.В. Максимчук, І.З. Сторонянська // Регіональна політика. — 2010. — № 3. — С. 20—28.
2. Щурик М.В. Про поєднання духовної та матеріальної субстанції у процесі відтворення природних ресурсів: монографія / М.В. Щурик. — Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. — 277 с.
3. Русан В.М. Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В.М. Русан // Економіка АПК. — 2006. — № 4. — С. 31—37.
4. Віленчук О. Гармонізація єдиного еколого-економічного простору України / О. Віленчук // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 80—87.

References:

1. Schulz, S.L. (2010), "The evolution of paradigms of modernization and regionalization in terms of reforming the institutional structure of space-economy Ukraine", *Regional'na polityka*, vol. 3, pp. 20—28.
2. Schuryk, M.V. (2011), *Pro poiednannia dukhovnoi ta material'noi substantsii u protsesi vidtvorennia pryrodnykh resursiv* [Combination of spiritual and material substance in the restoration of natural resources], *Tipovit, Ivano-Frankivsk, Ukraine*.
3. Rusan, V.M. (2006), "Economic and environmental management mechanism of agricultural land use", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 31—37.
4. Vilenchuk, O. (2009), "Harmonization of unified ecological-economic area of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 80—87. *Стаття надійшла до редакції 04.07.2014 р.*